

The academic freedom as one of human rights

Wolność akademicka jako jedno z praw człowieka

ABSTRACT

The academic freedom belongs to those freedoms which have received conceptualisation in normative acts, both home and international, relatively late. Although the origins of organized teaching should be traced back to antiquity, the scope of freedoms that form academic freedom today has been shaped very slowly. What forms part of academic freedom in the first place is freedom of teaching and research for academic teachers, which means presenting one's own views and conducting research in accordance with the scientific character and dictate of conscience; freedom of choice of methods and research issues, announcing and publishing of results; possibility to pursue the so-called pure science aimed exclusively at broadening one's knowledge and reaching truth in a given field with no regard to any utilitarian considerations. Secondly, one element of this freedom is students' right to free study and acquire knowledge, i.e. free choice of university, subject of the studies and academic teachers. Thirdly, another element of academic freedom is full internal and external autonomy of the university in the form of election of its authorities, department staffing, exams, proper jurisdiction engaged in violations of university regulations, including freedom from unauthorized interventions or restrictions by public authorities. The term "academic freedom" provided for in Art. 13, sentence 2, of the Charter of Fundamental Rights of the European Union has not been defined in the body of this document. Although Art. 13 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union is largely similar to Art. 10 the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, however, it seems to

¹ Prof. zw. dr hab. nauk prawnych, sędzia Sądu Najwyższego w stanie spoczynku. Wydział Prawa, Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie.

² Prof. UAM dr hab. nauk społecznych Instytut Kultury Europejskiej UAM w Gnieźnie.

expand the provision included in Art. 10 the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and repeated with some amendments in Art. 11 of the Charter of Fundamental Rights. In the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, there is no mention of freedom of the arts and scientific research, although the European Court of Human Rights clearly refers to this issue in its numerous decisions considering the term "scientific research" as an existing one.

Doctrine emphasizes that the solutions included in Art. 13 the Charter of Fundamental Rights of the European Union result from the freedom of thought and expression. What's usually added here is that because of the importance of the subject matter, freedom protected by Art. 13 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union has been articulated and singled out in a separate standard, although it is included in the standard of protection of free thought and freedom of expression. In the successive article of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, every individual is guaranteed the right to study, possibility of gratuitous learning as part of the schooling obligation, and freedom of founding educational establishments that allows for respect of democratic principles.

In no way can one deny the state, and strictly speaking public authority bodies, a possibility of influencing the mentioned spheres, still such an influence may not take the form of dictatorship. Academic freedom, and particularly the freedom of scientific research and teaching included in it, should become an effective barrier to this type of solutions in all its forms and aspects. Another thing that's indispensable is independence of the higher education institution which must be respected by public authorities, both government and self-government ones. Even when operation of universities and most of the other higher education institutions depends on budgetary resources granted by the state, it may not be assumed that financing of such establishments can allow public authorities to violate autonomy and impose teaching content or curricula not acceptable by academic community or ideologies scientific research. Ensuring balance between the state's interest and academic teachers' aspirations requires great conciliatory skills and simply common sense.

KEYWORDS: *academic freedom, freedom of scientific research, university autonomy, limits of academic freedom, public opinion, academic anarchy, student freedom, EU and international law, Erfurt Declaration, program freedom*

SŁOWA KLUCZOWE: *wolność akademicka, wolność badań naukowych, autonomia uniwersytetu, granice wolności akademickich, opinia publiczna, anarchia akademicka, wolność studencka, prawo unijne i prawo międzynarodowe, Deklaracja Erfurcka, swoboda programowa*

Pojęcie wolności akademickiej

Na wolność akademicką składa się, po pierwsze wolność nauczania i badań dla nauczycieli akademickich, a więc głoszenie własnych poglądów i prowadzenie badań zgodnie z wymogami naukowości i nakazami sumienia; wolność wyboru metod i problematyki badawczej, ogłaszania i publikowania wyników; możliwość uprawiania tzw. czystej nauki, zmierzającej wyłącznie do pogłębiania wiedzy i osiągnięcia prawdy w danej dziedzinie bez oglądania się na jakiegokolwiek względy utylitarne. Po drugie, na wolność akademicką składa się prawo studentów do swobodnego studiowania i dochodzenia do wiedzy, tj. wolnego wyboru uniwersytetu, przedmiotu studiów, nauczycieli akademickich, na których wykłady i seminaria chcą uczęszczać, oraz określenia przebiegu studiów. Po trzecie wreszcie, na wolność akademicką składa się pełna **autonomia** wewnętrzna i zewnętrzna uniwersytetu w postaci wyboru władz, obsady katedr, egzaminów, własnego sądownictwa zajmującego się wykroczeniami przeciwko regulacjom uniwersyteckim, w tym wolność od nieuprawnionych ingerencji lub restrykcji ze strony władz publicznych³.

Podstawowym celem wolności akademickiej jest **wolność badań naukowych**, czyli umożliwienie wykładowcom prezentowanie poglądów, nawet niepopularnych i nieakceptowanych przez przedstawicieli władzy publicz-

³ Definiując autonomię uniwersytetów, hiszpańska ustawa z 21 grudnia 2001 r. o uniwersytetach wskazuje, że na wolność tę składa się prawo do uchwalenia statutu, wyboru, powoływania i odwoływania organów jednoosobowych i kolegialnych, możliwość stworzenia struktury organizacyjnej jako wsparcia dla prowadzenia kształcenia oraz badań naukowych, opracowania i wdrażania planów studiów i planów kształcenia przez całe życie, wyznaczania kierunków prowadzenia badań naukowych, swobodnego doboru nauczycieli akademickich, pracowników naukowych i administracyjnych, weryfikowania wiedzy i umiejętności studentów, wydawania dyplomów ukończenia studiów potwierdzających uzyskanie tytułu zawodowego, świadectw ukończenia studiów doktoranckich, ustalania i modyfikowania warunków studiowania, zatwierdzania budżetu i zarządzania majątkiem, nawiązywanie współpracy w celu promowania uniwersytetu i rozwoju jego celów instytucjonalnych, a w pierwszym rzędzie wolność nauczania i studiowania. M. Stachowiak-Kudła, *Konstytucyjna zasada autonomii uniwersytetów na przykładzie Hiszpanii*, „Nauka i szkolnictwo wyższe” 2001, nr 1(37), s. 145–161; także, *Autonomia szkół wyższych a instytucjonalne mechanizmy zapewnienia jakości w Polsce i wybranych państwach europejskich*, Warszawa 2012, *passim*.

nej bądź ogół społeczeństwa. Treścią wolności akademickiej jest więc prawo wyboru przez uczonego przedmiotu badań oraz sposobu prezentowania ich wyników bez poczucia zagrożenia. Łączy się z tym prawo do nauczania wolne od obaw, że głoszenie jakichkolwiek treści, zwłaszcza o charakterze politycznym, religijnym bądź ideologicznym, spotka się z karą.

Wolność akademicka ma pozwalać także na korzystanie przez uczonych z prawa wolności słowa oraz z możliwości podejmowania działalności w rozmaitych organizacjach politycznych i społecznych. Prawa te gwarantowane są zarówno w aktach prawa międzynarodowego, jak i w prawie wewnętrznym państw demokratycznych wszystkim obywatelom. Zabieranie głosu i udział w rozmaitych organizacjach przez uczonych o uznanym autorytecie władze publiczne uznają niekiedy za niedopuszczalne, starając się wykazać, że korzystający z wolności akademickich wychodzi poza granice swoich kompetencji⁴. Podkreśla się przy tym, że wolność akademicka stanowi formę obrony społeczności uniwersyteckiej w sferze wolności słowa i wypowiedzi, profesjonalnej autonomii oraz kolegialnej samorządności⁵.

Granice wolności akademickich

Dyskusyjne są **granice wolności akademickich**, formułowane zwłaszcza w okresie wojen. Przyjmuje się, że wytyczają granice wolności akademickiej względy etyczne, interes publiczny i państwowy, liczba miejsc na poszczególnych kierunkach, przyjęte regulaminy studiowania, odpłatność studiów, prawne regulacje autonomii uniwersytetów w ustawach i statutach, wreszcie finansowy i prawny status uczelni, w szczególności to, czy jest to

⁴ Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, wyd. II, Kraków 2009, s. 13.

⁵ T.L. Haskell, *Justifying the Rights of Academic Freedom in the Era of „Power/Knowledge”*, [w:] L. Menand (red.), „The Future of Academic Freedom”, Chicago–London 1996, s. 54, cyt. za Z. Melosik, *Wolność akademicka. Istota, założenia i kontrowersje*, [w:] T. Lewowicki, M.J. Szymański (red.), *Nauki pedagogiczne w Polsce: dokonania, problemy, współczesne zadania, perspektywy*, Kraków 2004, s. 47.

placówka państwowa, społeczna czy prywatna. W państwach o ustroju autorytarnym wolność akademicka podlegała częstokroć znacznym restrykcjom, a w ustroju totalitarnym (faszystowskim, komunistycznym oraz w układzie totalitaryzmu religijnego) była praktycznie likwidowana⁶.

W państwach demokratycznych tak określanego zakresu wolności akademickiej formalnie się nie neguje. Niemniej zdarza się, i to wcale nierzadko, że jednostki pełniące rozmaite funkcje polityczne, a także administratorzy nauki, w tym niestety także osoby sprawujące funkcje dyrektorów instytutów, dziekanów, a nawet rektorów, pod różnymi pozorami godzą w tę wolność, starając się odsunąć od warsztatu naukowego, pozbawić miejsca pracy różnych pracowników nauki pod pozorem, że ich badania naukowe nie mieszczą się w profilu określonej jednostki akademickiej, podejmowane są z innymi badaczami bądź że wyniki ich badań są prezentowane publicznie bez uzgadniania z kierownictwem jednostki. W sytuacji gdy tego typu zarzuty dotyczą nauk humanistycznych bądź społecznych, w odniesieniu do których wolność akademicka wydaje się szczególnie ważna, a celem tych zarzutów jest zamiar zwolnienia pracownika, sytuacja wydaje się szczególnie groźna.

Niejednokrotnie formalnym pretekstem zwolnienia nauczyciela akademickiego staje się fakt, że osiągnął on jakiś pułap wiekowy. Nie ma przy tym znaczenia, że jest on osobą sprawną intelektualnie i fizycznie, a w zespole pozostają osoby od niego znacząco nawet starsze. Paradoksem jest często to, że zwalniający pracownika z racji jego wieku zwierzchnik ma tyle samo lat co zwalniany. Nie chce się zauważyć, że wyrzucany bezceremonialnie „na bruk” uczony dostarczał przez wiele lat i nadal dostarcza znaczącą liczbę tzw. punktów, utrzymując się w czołówce pracowników jednostki. Pomija się również to, że wykłady takiej osoby cieszą się znaczącym zainteresowa-

⁶ M. Piechowiak (red.), *Wolność akademicka*, „Materiały Poznańskiego Centrum Praw Człowieka” 1993, nr 3; K. Ajdukiewicz, *O wolności nauki*, [w:] tegoż, „Język i poznanie”, t. II, Warszawa 1965, s. 46; G. Labuda, *Rola i zadania uniwersytetu w nowoczesnej organizacji nauki*, Poznań 1962, s. 1–32; J.H. Newman, F.M. Turner, *The Idea of a University*; Yale University Press, New Haven, 1996; J. Ortega y Gasset, H. Lee Nostrand, *Mission of University*, 1992, s. 1–83; P. Pluciński, *Uniwersytet i duch epoki. Wątpliwości wokół starej idei w nowych kontekstach*, [w:] P. Żuk (red.), „Wiedza, ideologia, władza. O społecznej funkcji uniwersytetu w społeczeństwie rynkowym”, Warszawa 2012, s. 197–214.

niem studentów, czego dowodzą wyniki tzw. ewaluacji. Po prostu pracownik naukowy przestał się podobać kierownictwu i należy się go pozbyć.

Jest kwestią jasną, iż kierownictwo placówki naukowej może, a nawet powinno wymagać, aby zatrudniony w niej uczony prowadził badania i wyniki swych badań publikował. Kiedy jednak spełnia te warunki, a jego teksty zamieszczane są w renomowanych i punktowanych periodykach naukowych, próba zwolnienia go z pracy pod pozorem, że jego badania nie mieszczą się w profilu jednostki, mimo że zarówno tytułem, jak i treścią odpowiadają przyjętemu przez taką jednostkę kierunkowi dociekań – stanowi jaskrawy przykład pogwałcenia wolności akademickiej i to nie przez czynnik zewnętrzny, lecz przez podmioty, które z racji pełnionych funkcji winny strzec tej wolności, niezależnie od osobistych sympatii, antypatii. Nie może w tej sytuacji wydumany pretekst niemieszczenia się badań w profilu jednostki badawczej – zwłaszcza gdy profil ten uległ lub ulegał zmianom – stanowić przesłanki do pozbycia się uczonego z zespołu po to, aby uzyskać miejsce dla osoby preferowanej przez kierownika takiej jednostki z jemu tylko wiadomych powodów. Sytuacja taka diametralnie sprzeczna jest utrwalonymi poglądami, że głównym celem wolności akademickiej jest zapewnienie, aby każdy badacz był oceniany jedynie na podstawie kryterium jakości jego dociekań i nauczania, a nie przez pryzmat innych warunków i okoliczności⁷.

Oczywiście wolność akademicka, jak wszelka wolność – o czym niestety się dość często zapomina zwłaszcza w odniesieniu do wolności prasy – nie ma charakteru nieograniczonego. W literaturze wskazuje się na jej **ograniczenia zewnętrzne**, które sprowadzają się do zakazu przekazywania wiedzy nieaktualnej oraz treści, które zostały skutecznie obalone w toku dyskursu naukowego. Oczywiście łatwiejsze jest to do ustalenia w odniesieniu do nauk ścisłych, przyrodniczych, chemicznych bądź technicznych. Trudniejsze w płaszczyźnie nauk humanistycznych bądź społecznych. Ograniczenia zewnętrzne mogą jednak wynikać z próby wprowadzania zakazu głoszenia

⁷ J.W. Scott, *Academic Freedom as an Ethical Practice*, [w:] L. Menand (red.), „The Future of Academic Freedom”, Chicago–London 1996, s. 64, 66; R.T. de George, *Academic Freedom and Tenure. Ethical Issues*, Lanham–New York–Boulder–Oxford 1997, s. 10.

określonych treści przez prawo. Przykładem może być zakaz nauczania teorii ewolucjonizmu, prezentowania treści filozoficznych, socjologicznych, ekonomicznych, a nawet prawnych (np. w odniesieniu do praw człowieka) niezgodnych z koncepcjami ideologicznymi bądź światopoglądowymi preferowanymi w jakimś państwie przez władze publiczne lub dominujące w strukturze państwowej organizacji wyznaniowe bądź partie polityczne⁸. W dziedzinie nauk historycznych mogą pojawić się rozmaite kontrowersje, których skutkiem bywają formułowane przez władze państwowe zakazy opatrzone sankcjami karnymi⁹. Ciekawe, że zakazy wynikające z decyzji władz publicznych, w tym także ze strony organizacji międzynarodowych

⁸ Pewien problem stanowią tu mogą zagrożone odpowiedzialnością karną zakazy formułowania poglądów historycznych. Przykładem może być przestępstwo tzw. kłamstwa oświęcimskiego, zwane także negacjonizmem lub rewizionizmem holocaustu, zaprzeczające zbrodni Holocaustu. W literaturze niezwykle trafnie wskazano, że w przypadku „kłamstwa oświęcimskiego” może zachodzić „szczególna kombinacja obiektywnego fałszu i subiektywnej złej wiary”. L. Garlicki, *Komentarz do art. 73 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, (red.) L. Garlicki, t. III, Warszawa 2003, s. 7. Przy okazji warto zauważyć, że przechowywanie, posiadanie bądź prezentowanie druków, nagrań lub innych przedmiotów propagujących faszystowski lub inny totalitarny ustrój państwa lub nawołujący do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych jest przestępstwem, ale nie popełnia go sprawca czynu, jeżeli dopuścił się go w ramach działalności artystycznej, edukacyjnej, kolekcjonerskiej lub naukowej (art. 256 § 2 k.k. z 1997 r.). W kwestii kłamstwa oświęcimskiego zob. decyzja Komitetu Praw Człowieka z dnia 8 listopada 1996 r. Faurisson przeciwko Francji, sprawa 550/1993; A. Gliszczyńska-Grabias, *Przeciwdziałanie antysemityzmu. Instrumenty prawa międzynarodowego*, Warszawa 2014, s. 517–531, por. także I.C. Kamiński, *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010, s. 254–263, 551–579. Por. także L. Horała, *Wolność wypowiedzi osoby głoszącej „kłamstwo oświęcimskie”*, [w:] R. Wieruszewski, A. Gliszczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), „Komitet Praw Człowieka ONZ. Wybór orzecznictwa”, Warszawa 2009, s. 287.

⁹ Przykładem tego rodzaju działań jest ściganie przez władze tureckie badaczy – zarówno historyków, jak i publicystów, prezentujących wyniki tych badań –którzy wykazują, iż władze Turcji ponosiły odpowiedzialność za rzeź Ormian w okresie od 1915–1916. Konformizm (cechujący na szczęście nie wszystkich uczonych) powoduje, iż niektóre tematy, tylko dlatego że są niemiłe władzy publicznej – niechętnie są podejmowane. W tym przedmiocie por. m.in. M. Kula, *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa 2002, zob. także *tegoż*, *Wybór tradycji*, Warszawa 2003 oraz *Zegarek historyka*, Warszawa 2001; por. również G.G. Iggers, *Użycia i nadużycia historii: o odpowiedzialności historyka w przeszłości i obecnie*, [w:] *Pamięć etyka i historia. Anglo-amerykańska teoria historiografii lat dziewięćdziesiątych*, red. A. Domańska, Warszawa 2002, s. 105–116. D. Lacapra, *Psychoanaliza, pamięć i zwrot etyczny*, tamże s. 127–162.

– stanowiące zewnętrzne ograniczenie wolności akademickiej – mogą dotyczyć także niekiedy nauk technicznych bądź medycznych¹⁰.

Szczególnie dotkliwą formą ograniczeń zewnętrznych wolności akademickiej mogą być wynikające z nacisku opinii publicznej – jak to ma miejsce w niektórych państwach islamskich – ale usankcjonowane prawnie zakazy dotyczące rozmaitych aspektów problematyki religijnej. W krajach, w których większość ludności deklaruje się jako rzymscy katolicy, sprowadzają się one do nacisków warunkowanych względami moralności tej religii, dotycząją głównie sfer nauk biologicznych i medycznych, np. problem badań nad *in vitro*¹¹. W odniesieniu do duchownych rzymskokatolickich ze-

¹⁰ W przeszłości w ZSRR zakazywano nauczania cybernetyki, obecnie zaś w większości państw statuuje się zakazy dotyczące prowadzenia badań nad klonowaniem człowieka. Zob. Powszechna Deklaracja w sprawie genomu ludzkiego i praw człowieka z 11 listopada 1997 r.; Międzynarodowa Deklaracja w sprawie danych genetycznych człowieka z 16 października 2003 r.; Powszechna Deklaracja w sprawie bioetyki i praw człowieka z 19 października 2005 r., [w:] T. Jasudowicz, J. Czepek, J. Kapelańska-Pręgowska, *Międzynarodowe standardy bioetyczne. Dokumenty i orzecznictwo*, Warszawa 2014, s. 89–117; Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Godności Istoty Ludzkiej w kontekście zastosowań biologii i medycyny: Konwencja o Prawach Człowieka i Biomedycynie (Europejska Konwencja Bioetyczna), Oviedo, 4 kwietnia 1997 r.; Sprawozdanie wyjaśniające do Konwencji, [w:] T. Jasudowicz, J. Czepek, J. Kapelańska-Pręgowska, *Międzynarodowe standardy bioetyczne. Dokumenty i orzecznictwo*, Warszawa 2014, s. 14–55; Europejska Konwencja o Prawach Człowieka i Biomedycynie Protokół dodatkowy w sprawie zakazu klonowania istot ludzkich, [w:] T. Jasudowicz, J. Czepek, J. Kapelańska-Pręgowska, *Międzynarodowe standardy bioetyczne...*, s. 57–60.

¹¹ Znacznie dotkliwsze wydają się restrykcje uderzające w wolność ekspresji, czyli w wolność twórczości artystycznej, związaną przecież z wolnością akademicką i będącą jej emanacją wolnością badań naukowych. Przybiera to częstokroć formę protestów o obrazę uczuć religijnych, na straży której stoi art. 196 k.k. Zob. w tym przedmiocie J. Warylewski, *Pasja czy obraza uczuć religijnych? Spór wokół art. 196 kodeksu karnego*, [w:] *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, Lublin 2005, s. 376; S. Paprzycki, *Jak znieważić przedmiot czci religijnej?*, „Themis Polska Nova” 2012, nr 2(3), s. 95–109; S. Podemski, *Obraza uczuć religijnych czy dobrego smaku?*, „Polityka” 28 września 2002, nr 39. Zob. także w tej kwestii analiza orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu M. Gołda-Sobczak, W. Sobczak, *Wolność sumienia i wyznania w świetle najnowszych orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2009, nr 1–2, s. 137–157; M. Gołda-Sobczak, *Wolność sumienia i wyznania oraz jej gwarancje w systemie prawnym Rady Europy oraz orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, „Ius Novum” 2008, nr 3, s. 87–116; tejsze, *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka*, „Annales UMCS. Sectio K. Politologia” 2012, vol. 19(2), s. 27–65.

wewnętrzne ograniczenia wolności akademickiej i związanej z nią wolności badań naukowych przybierają do dzisiaj formę cenzury kościelnej w postaci *imprimatur*. Efektem formalnych i nieformalnych zakazów ograniczających w płaszczyźnie zewnętrznej wolność akademicką w postaci wolności badań jest niezwykle groźne dla kultury zjawisko autocenzury.

Innym aspektem ograniczeń wolności akademickiej jest **aspekt wewnętrzny**, czyli zdolność do samoograniczania, a więc powstrzymywania się od prezentowania kontrowersyjnych opinii zarówno w kontaktach ze studentami, jak i poza uczelnią¹².

W literaturze podnosi się niekiedy, że wolność akademicka nie może jednak prowadzić do **anarchii akademickiej** i konieczne jest stworzenie pewnych proceduralnych regulacji w interesie dobrych obyczajów i intelektualnej integralności. Widzi się przy tym w wolności akademickiej pewien przywilej, którym cieszyć się mogą uczeni z racji pełnionej funkcji. Postrzega się tę wolność jako antytezę biurokratycznego podporządkowania¹³. Cechą wolności akademickiej ma być **odpowiedzialność** zarówno poszczególnych uczonych, jak i całego uniwersytetu¹⁴. A zatem wolność akademicka warunkowana jest wolnością badań naukowych oraz ogłaszania jej wyników, a także wolnością nauczania i wolnością korzystania z dóbr kultury oraz wolnością twórczości artystycznej. Jej komponentem jest „**wolność studencka**”, zwana także „wolnością studiowania”, w której treści mieści się swobodę wyboru dziedziny, czyli dyscypliny naukowej, kierunku, specjalizacji, typu studiów, seminariów, prawo do otrzymania oficjalnych dokumentów poświadczających przebieg studiowania, odpowiednich zaświadczeń, legitymacji, wreszcie dyplomu¹⁵.

¹² Sprawy te rozważają R. Salomon, J. Salomon, *Up the University. Re-creating Higher Education in America*, Reading MA 1993, s. 239–240.

¹³ T. Parsons, G.M. Platt, *The American University...*, s. 128 i n.

¹⁴ L. Menand, *The Limits of Academic Freedom*, [w:] L. Menand (red.), „The Future of Academic Freedom”, Chicago–London 1996, s. 6; T. Parsons, G.M. Platt, *The American University...*, s. 123 i n.

¹⁵ A. Szadok-Bratuń, *Kontekstualność prawa do nauki w „dwóch lekcjach bolońskich” – medytacje rocznicowe*, [w:] J. Spuernat (red.), *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, Wrocław 2009, s. 713.

Wolność akademicka w aktach powszechnego prawa międzynarodowego

Wolność akademicka długi czas nie znajdowała formalnego wyrazu w międzynarodowych i regionalnych aktach normatywnych statuujących prawa człowieka, chociaż dość wcześnie w tego typu aktach formułowano wolność badań naukowych i wolność wyrażania opinii, bez których wolność akademicka nie może istnieć. Wolności akademickiej nie sformułowano ani w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzonej w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 r.¹⁶, ani w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych z 19 grudnia 1966 r.¹⁷. Dopiero w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 19 grudnia 1966 r. w art. 15 ust. 3 zobowiązano państwa będące stronami paktu do poszanowania swobody koniecznej do prowadzenia badań naukowych i działalności twórczej, wskazując w kolejnym ustępie art. 15, że państwa będące stronami tego paktu uznają korzyści, jakie wynikają z popierania i rozwijania kontaktów międzynarodowych i współpracy w dziedzinie nauki i kultury¹⁸. W treści art. 15, w którym to artykule uznano prawo każdego w życiu kulturalnym, korzystania z postępu naukowego i jego zastosowań, wreszcie – możliwość korzystania z ochrony interesów moralnych i materialnych, wynikających z wszelkiej twórczości naukowej, literackiej lub artystycznej. W ust. 2 art. 12 państwa będące stroną *Paktu* przyjęły na siebie zobowiązanie podjęcia odpowiednich kroków dla realizacji wspomnianych praw i ochrony, a także środków zmierzających do rozwoju i upowszechnienia nauki i kultury. W ust. 3 art. 15 zobowiązały się ponadto do poszanowania swobody koniecznej do prowadzenia badań naukowych i działalności twórczej. W tej sytuacji, Międzynarodowy Pakt Praw

¹⁶ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284. W art. 10 ust. 1 sformułowano prawo do wolności wyrażania opinii, w tym także otrzymywania i przekazywania informacji i idei, bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe.

¹⁷ Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167. W art. 19 ust. 1 tegoż Paktu sformułowano prawo do posiadania bez przeszkód własnych poglądów, a w art. 19 ust. 2 prawo do swobodnego wyrażania opinii.

¹⁸ Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169.

Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 16 grudnia 1966 r. określa generalne ramy, w zakresie których realizowana jest wolność badań naukowych, twórczości artystycznej oraz wolność korzystania z dóbr kultury¹⁹.

W Protokole Dodatkowym do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczącym praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, przyjętym w San Salvador 17 listopada 1998 r., w art. 14 państwa będące stronami wspomnianego Protokołu uznały prawa każdego do korzystania z osiągnięć postępu naukowego i technicznego (ust. 1 pkt c), zobowiązując się jednocześnie do podjęcia kroków w celu pewnego zapewnienia korzystania z tego prawa koniecznych do zachowania, rozwoju oraz upowszechnienia nauki, kultury i sztuki (art. 14 ust. 3). Ponadto zobowiązały się do zapewnienia przestrzegania wolności koniecznej do rozwoju naukowego oraz podejmowania działalności twórczej²⁰. Jest rzeczą charakterystyczną, że wspomniane prawo zostało określone jako prawo dostępu do dóbr kultury, a nie prawo do badań naukowych czy wręcz wolność akademicka. Prawo do nauki sformułowane w art. 13 Protokołu Dodatkowego, to – jak wynika z jego treści – prawo do oświaty na poziomie podstawowym, średnim i wyższym.

Trudności w normatywnym sformułowaniu wolności akademickiej jako prawa człowieka wynikały po trosze z faktu, że próby określenia treści zakresu i granic tej wolności podejmowały różne organizacje międzynarodowe. Z jednej strony, pozostawała ona w orbicie działań systemu prawa międzynarodowego powszechnego, systemu ONZ, zwłaszcza UNESCO jako organizacji wyspecjalizowanej. Z drugiej, była przedmiotem działań rozmaitych organizacji pozarządowych. Ponadto, po utworzeniu Unii Europejskiej stała się przedmiotem działań jej organów. Jest rzeczą paradoksalną, że właśnie Unii, która stosunkowo późno podjęła problem wolności akademickiej, udało się wprowadzić ją do obowiązujących państwa unijne dokumentów. Wolność akademicka nie została unormowana w aktach normatywnych Rady Europy, chociaż jeden z jej

¹⁹ K. Motyka, *Prawa człowieka. Wprowadzenie, wybór źródeł*, Lublin 2004, s. 136–137.

²⁰ Tekst Protokołu zob. M. Zubik (red.), *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka, Księga Jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich*, t. II, Warszawa 2008, s. 118; także B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, Toruń 1993.

elementów – prawo do wolności wyrażania opinii i wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei – znalazł się w treści art. 10 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Do wolności akademickiej odwoływał się jednak – i to dość często w swoich orzeczeniach – Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu²¹.

Wielka Karta Uniwersytetów Europejskich. Deklaracja Erfurcka

Potrzeba sformułowania instytucjonalnych podstaw wolności akademickiej była wielokrotnie dyskutowana i formułowana w rozmaitych dokumentach, m.in. na Międzynarodowej konferencji UNESCO w Nicei w 1950 r., kiedy ustalono podstawowe zasady funkcjonowania uniwersytetów: prawo do rozwijania wiedzy, poszukiwania prawdy, tolerancji dla różnych opinii, wolność od wpływów politycznych, obowiązek promowania zasad wolności i sprawiedliwości oraz ludzkiej godności i solidarności poprzez nauczanie i badania; w Deklaracji praw i obowiązków wynikających z wolności akademickiej przyjętej przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Profesorów i Wykładowców Akademickich w Sienie w 1982 r.²²; w Deklaracji w sprawie wolności akademickiej i autonomii instytucji szkolnictwa wyższego przyjętej przez Światowy Serwis Uniwersytecki (Lima 1988); w Wielkiej Karcie Uniwersytetów Europejskich przyjętej przez Stałą Konferencję Rektorów (Bolonia 1988)²³; w Deklaracji z Dar es Salaam w sprawie wolności akademickiej i odpowiedzialności społecznej przyjętej przez członków afrykań-

²¹ Decyzja Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (dalej ETPCz) w Strasburgu z 13 lutego 2001 r. w sprawie Lunde przeciwko Norwegii, skarga nr 38318/97, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-5733>, (dostęp: 06.07.2014), 16:37; wyrok ETPCz z 27 marca 2008 r., decyzja ostateczna z 27 czerwca 2008 r., w sprawie Azevedo przeciwko Portugalii, skarga nr 20620/04, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-85545>, (dostęp: 06.07.2014), 16:39; wyrok ETPCz z 29 czerwca 2004 r. w sprawie Chauvy i inni przeciwko Francji, skarga nr 64915/01, <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61861>, (dostęp: 06.07.2014), 16:45;

²² A. Szadok-Bratuń, *Kontekstualność prawa do nauki...*, s. 699–716.

²³ *Magna Charta Universitatum*, [w:] Biuletyn Informacyjny Pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej 2003, sierpień/wrzesień nr 120–121.

skiej społeczności akademickiej z 1990 r., wreszcie w Deklaracji z Kampali w sprawie wolności intelektualnej i odpowiedzialności społecznej²⁴.

W Wielkiej Karcie Uniwersytetów Europejskich²⁵ określono katalog najistotniejszych zasad tworzących razem wolność akademicką, a mia-

²⁴ Teksty wspomnianych dokumentów zob. European Centre for Higher Education, *Academic Freedom and University Autonomy: Two Perspectives*, UNESCO, Bucharest 1995. J. Symonides, *Wolność akademicka jako kategoria praw człowieka: o potrzebie przyjęcia instrumentu międzynarodowego*, [w:] J. Białocerkiewicz, M. Balcerzak, A. Czaczek-Durlak (red.), *Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Jasudowicza*, Toruń 2004, s. 409. W deklaracji z Kampali zwrócono uwagę na niebezpieczeństwo, jakie rodzi dla społeczności akademickiej nadzór władz policyjnych czy wojskowych. Podkreślono, że państwo nie może rozmieszczać żadnych wojskowych, paramilitarnych i innych podobnych sił w pomieszczeniach i na obszarze instytucji oświatowych ani cenzurować prac społeczności akademickiej. Zob. S. Jarosz-Żukowska, Ł. Żukowski, *Wolność badań naukowych i nauczania*, [w:] M. Jabłoński (red.), *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym. Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego*, seria e-monografie, numer 45, Wrocław 2014, s. 712.

²⁵ Wielka Karta Uniwersytetów *Magna Charta Universitatum* to podpisane w 1988 r. w Bolonii porozumienie rektorów 388 uniwersytetów, z którym związana jest Deklaracja Bolońska podpisana przez europejskich ministrów edukacji z 29 krajów w 1999 r. Tekst Deklaracji Bolońskiej „Szkolnictwo Wyższe w Europie” nawiązuje do Wielkiej Karty Uniwersytetów oraz do Deklaracji Sorbońskiej z 25 maja 1998 r. http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/SORBONNE_DECLARATION1.pdf, (dostęp: 06.07.2014, 12:11). Sformułowano w nim wymóg przyjęcia czytelnych i porównywalnych tytułów zawodowych/stopni, a także wdrożenie suplementu do dyplomu w celu promowania zatrudnialności obywateli europejskich, przyjęcie zasadniczo dwóch z cykli kształcenia: studiów pierwszego stopnia licencjackich lub magisterskich oraz drugiego stopnia magisterskich, które winny prowadzić do tytułu zawodowego magistra i otwierać drogę do uzyskania stopnia naukowego doktora. Ponadto jako zasadę przyjęto ustanowienie systemu punktów zaliczeniowych (ECTS) jako środka promowania mobilności studentów, promowanie współpracy europejskiej i niezbędnego wymiaru europejskiego w szkolnictwie wyższym. Jednocześnie postanowiono, że co dwa lata odbywane będą spotkania w celu monitorowania tworzenia europejskiego obszaru szkolnictwa wyższego. Tekst Deklaracji Bolońskiej zob. http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11088_pl.htm, (dostęp: 06.07.2014, 12:04). Widowym efektem wspomnianych dokumentów było wprowadzenie tzw. systemu bolońskiego, prowadzącego do standaryzacji oraz uniformizacji europejskiego szkolnictwa wyższego, porównywalności stopni naukowych, wprowadzenie studiów trójstopniowych (licencjackich, magisterskich i doktorskich), ujednoczenie systemu zaliczeń (ECTS) oraz systemu zapewnienia jakości kształcenia, a także swobodnego przemieszczania się studentów i nauczycieli akademickich. W praktyce okazało się, że system boloński dotknięty jest jednak dość poważnymi wadami i niejednokrotnie prowadzi do powtarzania na studiach magisterskich treści objętych wykładami podczas studiów licencjackich.

nowicie: autonomię, jedność, wolność i uniwersalność, przy czym najważniejszą wagę wśród nich przywiązuje się do zasady autonomii. Potwierdza to Deklaracja Erfurcka w sprawie autonomii wyższych uczelni *Ku odpowiedzialnej uczelni XXI wieku, w której podjęto także próbę sformułowania stosunków między państwem a uniwersytetami. Utożsamiano przy tym autonomię uniwersytetu z wolnością badań naukowych*. Stwierdzono, że autonomia akademicka to „prawo instytucji akademickich do samodzielnego decydowania o wyborze środków realizacji zadań przed nimi postawionych bądź przez nie przyjętych”²⁶. W Wielkiej Karcie stwierdzono, że państwo winno szanować wolność akademicką i autonomię oraz zezwalać uczelniom na stanowienie własnych wzorców działania i mierników ich jakości. Zauważono jednocześnie, że państwo musi dostarczać uczelniom stabilnych funduszy, zezwalając jednocześnie na spełnianie przez uczelnię funkcji historycznych, badawczych i kulturotwórczych. Dodano, że państwo powinno zliberalizować nadzór nad strukturą i funkcjonowaniem uczelni, aby pozwolić im na wypełnianie ich uniwersyteckich, ponadnarodowych funkcji. Z drugiej strony uczelnie powinny stanowić odpowiedzialną i spójną wspólnotę, a nie anarchistyczne czy nieodpowiedzialne stowarzyszenie. Winny także zapewnić przejrzystość i publiczny charakter procesu samoregulacji, przy czym wszelkie procedury stosowane przez uczelnię w celu nadzorowania standardów i zapewnienia jakości muszą być otwarte na publiczną docieklivość i krytykę. Podkreślono, że uczelnie winny dołożyć wszelkich starań, aby zróżnicować źródła swego finansowania. Dodano w końcu, że uczelnie odpowiadają za potrzeby społeczeństwa, również te związane ze wzrostem zamożności, wreszcie że ciąży na nich zobowiązanie do pracy na rzecz pomyślności całej ludzkości²⁷. Warto zauważyć, że w treści Deklaracji Erfurckiej mowa o uczelni, a nie o uniwersytecie, co wskazuje, iż twórcy deklaracji odnosili jej treść do wszystkich szkół wyższych, chociaż trzeba

²⁶ „Forum akademickie” 1996, nr 6, s. 8–9.

²⁷ Zob. omówienie Deklaracji Erfurckiej A. Szadok-Bratuń, *Kontekstualność prawa do nauki...*, s. 710.

przyznać, że w literaturze dość mocno akcentuje się, że rolą uniwersytetu wyróżniającą go od innych typów szkół wyższych jest jedność nauki i nauczania. Uniwersytet ma kształcić indywidualności twórcze, szkoła wyższa przede wszystkim fachowców. Na uniwersytecie panować powinna swoboda programowa i różnorodność metod, w wyższych szkołach zawodowych ścisły program nauczania²⁸. W praktyce jednak okazuje się, że władze publiczne dążą do tego, aby uniwersytet kształcił nie tyle twórców, ile fachowców, aby odpowiadał na „zapotrzebowanie społeczne”, a administratorzy nauki z poziomu ministerstw domagają się ścisłego realizowania przyjętych z góry programów ujmowanych w rozmaite tabele, których treść zrozumiała jest praktycznie tylko dla urzędników. Uniwersytet postrzega się jako dostarczyciela i wykonawcę usługi edukacyjnej, a więc swoistą fabrykę, a studenta jako konsumenta, który ma stać się produktem tej fabryki.

Autonomia uniwersytetów w myśl Deklaracji Erfurckiej ma wiązać się z odpowiedzialnością wobec studentów i społeczeństwa. Zauważa się, że warunkuje ona wrażliwość uczelni na potrzeby społeczne²⁹.

Wielka Karta Uniwersytetów ujmuje uniwersytet jako ośrodek kultury, wiedzy i badań naukowych, powołany do służby na rzecz całego społeczeństwa, polegającej na przekazywaniu wiedzy i umiejętności młodym pokoleniom oraz na rozwoju kulturalnym, społecznym i gospodarczym, co wymaga ustawicznego kształcenia. Podkreśla się, że z wolnością akademicką skorelowane jest prawo do nauki, które jako prawo o charakterze kulturowym ujmowane jest jako tzw. prawo drugiej generacji praw człowieka w gronie praw społecznych i ekonomicznych. Ma ono charakter fundamentalny, a postrzegane jest w kategoriach dobra indywidualnego i wspólnotowego.

²⁸ T. Czeżowski, *O ideale uniwersytetu*, [w:] T. Czeżowski, *Pisma z etyki i teorii wartości*, Wrocław 1989, s. 239. Wspomniany wyżej niemiecki model uniwersytetu humboldtowskiego oparty na wspólnocie mistrza i uczniów, którego cechuje komplementarność badań i nauczania w Europie jest krytykowany jako nieprzystający rzekomo do nowej rzeczywistości. Tymczasem w Stanach Zjednoczonych, których uczelnie stawia się jako wzór badaczom europejskim, jest on powszechnie akceptowany. A. Szadok-Bratuń, *Kontekstualność prawa do nauki...*, s. 711–712; K. Jaspers, *Praca badawcza, kształcenie i nauczanie*, „Znak” 1978, nr 288, s. 733–743.

²⁹ G. Filip, *Autonomia nie jest przywilejem*, „Forum Akademickie” 2001, nr 11.

Wywodzi się w Wielkiej Karcie, że kształcenie i badania naukowe muszą stanowić nierozłączną całość, przy czym swoboda badań naukowych jest najbardziej fundamentalną zasadą życia uniwersyteckiego.

Wolność akademicka w pracach Światowej Konferencji poświęconej szkolnictwu wyższemu (1998)

Począwszy od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku, próbę normatywnego określenia wolności akademickiej podejmowały różne organizacje pozarządowe, wśród nich Międzynarodowe Stowarzyszenie Uniwersytetów, które w wyniku swojego dziesiątego Zgromadzenia Generalnego w New Delhi powołało Grupę Ekspertów do spraw wolności akademickiej i niezależności uniwersyteckiej³⁰. Przygotowało ono dokument³¹ będący podstawą zwołanej przez UNESCO Światowej Konferencji poświęconej szkolnictwu wyższemu, która odbyła się w dniach 5–9 października 1998 r. Jej celem było ustalenie głównych zasad zmierzających do dostosowania szkolnictwa wyższego do wymogów XXI wieku. W porządku obrad tej Konferencji znalazł się także problem wolności akademickiej, autonomii uniwersytetów oraz społecznej odpowiedzialności badaczy. W dokumencie przygotowanym przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Uniwersytetów zwrócono uwagę, że wolność akademicka obejmuje wolność badań i nauczania oraz wolność studentów do pobierania nauki. Wskazano, że wolności te nie są przywilejami, ale zasadami, które umożliwiają uniwersytetom i ich pracownikom wypełnianie obowiązków wobec społeczeństwa. Wolność akademicka została określona jako „wolność członków społeczności akademickiej, to jest badaczy, nauczycieli i studentów do prowadzenia działalności naukowej i nauczania przy respektowaniu zasad etycznych i międzynarodowych standardów bez zewnętrznego nacisku”³². Wskazywano przy tym, że celem

³⁰ J. Symonides, *Wolność akademicka jako kategoria praw człowieka...*, s. 420.

³¹ Dokument ED-98/CONF.202/7.12, Paris, August 1998.

³² Statement on Academic Freedom, University Autonomy and Social Responsibility proposed by the International Association of Universities; document przekazany podczas panelowej dyskusji. Por. J. Symonides, *Academic Freedom*, „Milenium”, Autumn 2001, s. 266 i n.; tenże, *Wolność akademicka jako kategoria...*, s. 423.

wolności akademickiej jest możliwość spełnienia obowiązku przekazywania i rozwijania wiedzy. W dokumentach Światowej Konferencji z 1998 r. podkreślono, że wolność akademicka w szkołach wyższych i ich szeroka autonomia są istotnym warunkiem realizacji przez te instytucje ich zadań. W dokumencie sformułowanym podczas Konferencji „Agenda 2001 dla szkolnictwa wyższego”³³ wskazano, że **wolność akademicka zasadza się na obowiązku postępowania zgodnego z obowiązującymi zasadami i normami oraz respektowania wymogu obiektywności, bezstronności i intelektualnego rygoru.**

W toku obrad uczestnicy Światowej Konferencji stwierdzili, że niezależnie od treści rekomendacji dotyczącej statusu personelu nauczającego szkół wyższych niezbędne jest stworzenie osobnego dokumentu, w którym określona by została treść oraz granice wolności akademickiej. Stanowisko takie znalazło się w końcowym dokumencie Światowej Konferencji, a mianowicie w Światowej Deklaracji w Sprawie Szkolnictwa Wyższego w XXI wieku oraz w założeniach priorytetowego działania w celu zmiany i rozwoju szkolnictwa wyższego. W Deklaracji podkreślono, że szkoły wyższe i ich personel powinni korzystać z wolności akademickiej i autonomii. Pod tymi terminami Deklaracja chce rozumieć zespół praw i obowiązków nauczycieli akademickich i studentów, którzy powinni jednak pamiętać o odpowiedzialności wobec społeczeństwa. W założeniach stwierdzono natomiast, że UNESCO winno wystąpić z inicjatywą przygotowania międzynarodowego dokumentu statuującego wolność akademicką, autonomię i społeczną odpowiedzialność. W treści tego dokumentu muszą zostać uwzględnione postanowienia rekomendacji dotyczącej statusu personelu nauczającego szkół wyższych³⁴.

³³ Dokument ED-98/CONF.202/6, Paris, July 1998, cyt. Za J. Symonides, *Wolność akademicka jako kategoria praw człowieka...*, s. 423.

³⁴ Zob. The Framework for Priority Action for Change and Development of Higher – Education, para. 14(e), przyjęte 9 października 1998 r. Szerzej na ten temat zob. J. Symonides, *La nécessité de la préparation d'un instrument international*, [w:] P. Tavernier, A. Yotopoulos-Marangopoulos, *La Communauté académique à l'aube du troisième millénaire*, Bruxelles 2000, s. 27 i n.; cyt. za J. Symonides, *Wolność akademicka jako kategoria praw człowieka...*, s. 424.

Wolność akademicka w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej

W dniu 22 września 2001 r. rozpoczęła pracę The Magna Charta Observatory of Fundamental University Values and Rights, międzynarodowa organizacja mająca zbierać, analizować i publikować dane na temat stanu przestrzegania wolności akademickiej w państwach europejskich. Obserwatorium zostało ufundowane przez Uniwersytet w Bolonii i European University Association³⁵.

W europejskim prawie regionalnym **wolność akademicka** została wyraźnie sformułowana w zdaniu 2 art. 13 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, w którym stwierdzono, że *Szanowana jest wolność akademicka*. Wolność tę powiązano ze zdaniem 1, w którym stwierdzono, iż sztuki i badania naukowe wolne są od ograniczeń. Rozwiązania zawarte w art. 13 Karty Podstawowych Praw Unii Europejskiej jest konsekwencją wolności myśli i wyrażania poglądów. Zwykło się przy tym dodawać, że ze względu na wagę przedmiotu wolność chroniona treścią art. 13 Karty Podstawowych Praw Unii Europejskiej została wyartykułowana i wyłączona do indywidualnej normy – chociaż mieści się w standardzie ochrony wolności myśli i wolności wyrażania poglądów³⁶.

Pojęcie „wolności akademickiej”, którym operuje art. 13 zd. 2 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej, nie zostało zdefiniowane w treści tego dokumentu. Brak także w tym przedmiocie orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości w Luksemburgu. Wprawdzie art. 13 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej w dużej mierze jest zbliżony do art. 10 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności,

³⁵ Pięciosobowe Kolegium składa się z byłych rektorów uniwersytetów, jego przewodniczącym jest prof. Fabio Rovarsi – Monaco z Uniwersytetu w Bolonii, a w składzie zasiadają przedstawiciele Czech, Norwegii, Słowenii i Hiszpanii.

³⁶ S. Hambura, M. Muszyński, *Karta Praw Podstawowych z komentarzem*, Bielsko-Biała 2001, s. 87. W literaturze podkreśla się, że rozwiązanie art. 14 Karty należy wiązać z treścią art. 10 ust. 3 *Europejskiej Karty Społecznej*. Por. F. Jasiński, *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, Warszawa 2003, s. 200–222. Zob. także, S. Hambura, M. Muszyński, *Karta Praw Podstawowych...*, s. 88–92; A.M. Świątkowki, *Karta Praw Społecznych Rady Europy*, Warszawa 2006, s. 210–229; J. Sobczak, *Wolność badań naukowych – standardy europejskie i rzeczywistość polska*, „Nauka i szkolnictwo wyższe” 2007, nr 2/30, s. 55–57.

jednak – jak się wydaje – stanowi rozszerzenie treści, która jest zawarta w art. 10 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności i powtórzona z pewnymi korektami w art. 11 Karty Praw Podstawowych. W Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności nie ma bowiem mowy o wolności sztuki i badań naukowych, aczkolwiek w licznych orzeczeniach Europejski Trybunał Praw Człowieka do kwestii tej wyraźnie nawiązuje, traktując termin „badania naukowe” jako pojęcie zastane.

W doktrynie podkreśla się, że rozwiązania zawarte w art. 13 Karty Podstawowych Praw Unii Europejskiej są konsekwencją wolności myśli i wyrażania poglądów. Zwykło się przy tym dodawać, że ze względu na wagę przedmiotu wolność chroniona treścią art. 13 Karty Podstawowych Praw Unii Europejskiej została wyartykułowana i włączona do indywidualnej normy – chociaż mieści się w standardzie ochrony wolności myśli i wolności wyrażania poglądów³⁷. W kolejnym artykule Karty Podstawowych Praw Unii Europejskiej zagwarantowano każdemu prawo do nauki, możliwość bezpłatnej nauki w ramach obowiązku szkolnego oraz – uwzględniającą poszanowanie demokratycznych zasad – wolność tworzenia placówek oświatowych³⁸.

Wolność badań naukowych, wolność sztuki i twórczości artystycznej oraz wolność ogłaszania ich wyników są niewątpliwie komponentami wolności akademickiej. Nie ulega także wątpliwości, że składnikiem tej ostatniej wolności jest autonomia szkoły wyższej. Wszystkie te wolności są niezbędnymi składnikami prawa do nauki, które jest jednym z najważniejszych praw człowieka. Nie zawsze przy tym realizacja prawa do nauki, w praktyce nigdzie niekwestionowana, miała wymiar instytucjonalny. Prawo to utożsamiono przy tym z pra-

³⁷ S. Hambura, M. Muszyński, *Karta Praw Podstawowych z komentarzem*, Bielsko-Biała 2001, s. 87.

³⁸ W literaturze podkreśla się, że rozwiązanie art. 14 Karty wiązać należy z treścią art. 10 ust. 3 *Europejskiej Karty Społecznej*. Por. F. Jasiński, *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, Warszawa 2003, s. 200–222. Zob. także S. Hambura, M. Muszyński, *Karta Praw Podstawowych...*, s. 88–92; A.M. Świątkowki, *Karta Praw Społecznych Rady Europy*, Warszawa 2006, s. 210–229.

wem do kształcenia. Mieści się ono bowiem w szerokim wachlarzu wolności i praw dotyczących do sfery kultury, odnosząc się do praw twórców zarówno dzieł artystycznych, jak i naukowych. Swoboda dostępu do dóbr kultury i usług kulturalnych była przy tym także wielokrotnie rozważana, przy okazji rozpoznawania licznych spraw przez Europejski Trybunał Praw Człowieka. Oczywiście realizacja wspomnianych praw zależy od polityki kulturalnej państwa oraz organizacji międzynarodowych, o których państwa przynależą. Ważne są przy tym nie tylko treść rozwiązań przyjętych w aktach normatywnych, lecz także praktyka realizacji konkretnych rozwiązań przyjętych w ich treści.

Pamiętać przy tym należy, że prowadzenie badań naukowych i wprowadzanie do obiegu społecznego przekazów działań artystycznych następuje w procesie komunikowania. W literaturze przyjmuje się, że komunikowanie jest traktowane niemal jako synonim kultury, a kultura utożsamiana bywa z komunikowaniem³⁹. Komunikowanie i poznanie są nierozłączne⁴⁰. Kulturę tworzy się i nabywa w procesie komunikowania. Sam termin „kultura” w starożytnej łacinie dotyczy uprawy, hodowli, pielęgnowania. Jednak już w początkach XVI wieku kultura rozumiana była jako „rozmyślny wysiłek” zmierzający do rozwinięcia jakości jakiegoś przedmiotu⁴¹. Jak wskazuje się w literaturze, kulturę rozumiano wówczas jako refleksję nad wybranymi dziedzinami ekspresji: malarstwem, rysunkiem czy muzyką, a także prowadzenie badań naukowych.

Kultura jest ściśle związana z życiem społecznym, stosunkami społecznymi, rolami, grupami i pozycjami. Poznawanie kultury, a także jej kształtowanie dokonuje się w toku edukacji. Szczególna rola przypada przy tym szkołom wyższym i uniwersytetom mającym przekazać informacje o dotychczasowym dorobku kultury bądź ujmowanej jako całość, bądź w zakresie określonych dziedzin, a także wyposażyć studenta i przyszłego badacza w narzędzia pozwalające mu na kreatywne rozwijanie różnych płaszczyzn kultury. Ważną rolę w tym procesie odgrywają władze publiczne, częstokroć

³⁹ M. Golka, *Socjologia kultury*, Warszawa 2007, s. 29.

⁴⁰ M. Golka, *Socjologia kultury...*, s. 47; A. Kłosowska, *Spoleczna sytuacja i środki komunikowania*, [w:] tejsze, „Socjologia kultury”, Warszawa 2007, s. 174–192.

⁴¹ Ph. Bagby, *Kultura i historia. Prolegomena do porównawczego badania cywilizacji*, Warszawa 1975, s. 117.

określane wprost jako „państwo”. Wypełniając swoje funkcje⁴², państwo podejmuje różne formy interwencji w sferę kultury⁴³. Interweniując w sferę kultury, państwo w gruncie rzeczy wypełnia funkcję kulturalno-wychowawczą zasadzającą się na kreowaniu i upowszechnianiu idei, poglądów politycznych, filozoficznych i moralnych korzystnych z punktu widzenia państwa. Wykonując tę funkcję, państwo zwykle zwalcza te idee i wartości, które – jak sądzi – mu zagrażają. W tej dziedzinie stara się współpracować z wieloma organizacjami, zajmując także stanowisko wobec kościołów i związków wyznaniowych. Narzędziami służącymi do realizacji tej funkcji są środki społecznego przekazu, szkoły, a także uczelnie⁴⁴. Wydaje się co najmniej dyskusyjne, czy takie utylitarne traktowanie zarówno szkół, jak i wyższych uczelni jest dopuszczalne. Opowiadając się przeciwko takiemu wykorzystywaniu zwłaszcza wyższej uczelni, nie sposób jednak zaprzeczyć, że państwo poprzez programy studiów prowadzi określoną politykę kulturalną, wykorzystując w tym celu rozmaite instrumenty zarówno o charakterze prawnoinstytucjonalnym kształtującym funkcjonowanie kultury w społec-

⁴² Funkcje państwa są dość różnie definiowane w nauce. Najczęściej pod tym terminem rozumie się całokształt działalności państwa w dorosłych sferach życia politycznego i gospodarczego; zob. A. Łopatka, *Prawoznawstwo*, Warszawa–Poznań 2013, s. 66; lub skutki działalności organów państwa rozpatrywane z określonego punktu widzenia. A. Redelbach, *Wstęp od nauki o prawie*, Poznań 1991, s. 85. Według innych koncepcji funkcje państwa to zasadnicze kierunki jego działalności wynikające z celów i zadań, jakie państwo spełnia lub winno spełniać. M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin 1996, s. 177. Najczęściej na podstawie kryteriów terytorialnego państwa i zasięgu działania jego organów wyróżnia się dwie funkcje – zewnętrzną i wewnętrzną, dostrzegając jednak różne aspekty każdej z nich. Zob. A. Korybski, *Funkcje państwa*, [w:] B. Szmulik, M. Żmigrodzki (red.), *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Lublin 2007, s. 101–110. Funkcja wewnętrzna państwa – która dla niniejszych rozważań wydaje się istotniejsza – realizowana jest przez działania zmierzające do utrzymania i umocnienia istniejącego systemu społeczno-gospodarczego, porządku i bezpieczeństwa wewnętrznego. Niekiedy wlicza się różne postaci funkcji wewnętrznej, wśród nich: ochronną, regulacyjną, kulturalno-wychowawczą, adaptacyjną, innowacyjną, socjalną i ekonomiczną. Zob. M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki...*, s. 178–179.

⁴³ Wyróżnia się w doktrynie różne formy interwencji państwa: bezpośrednią, pośrednią, połączoną oraz bezpośrednią na poziomie regionalnym. Zob. M. Iwaszkiewicz, *Państwo a gwarancje rozwoju kultury w Polsce*, Poznań 1999, s. 21.

⁴⁴ A. Redelbach, *Wstęp do nauki o prawie i polityce*, Poznań 1989, s. 28; M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, s. 178.

czeństwie, instrumenty ekonomiczne określające poprzez budżet miejsce kultury w priorytetach państwa, jak i instrumenty polityki kadrowej, wreszcie system pobudzania i inspirowania twórczości⁴⁵.

Kształt kultury i jej formy niewątpliwie nie są i nigdy nie będą obojętne dla państwa jako organizacji politycznej. Nie sposób jednak przyjąć, aby państwo, realizując swoją wizję kultury, mogło skutecznie tamować wolność badań naukowych, wolność nauczania, wolność ekspresji. Nie sposób odmówić państwu, a ściślej rzecz biorąc – organom władzy publicznej, możliwości wpływania na wspomniane sfery, niemniej wpływ takowy nie może przybierać form dyktatur. Skuteczną tamą tego typu rozwiązań powinna stać się wolność akademicka we wszystkich jej formach i przejawach, w szczególności zaś mieszcząca się w jej ramach wolność badań naukowych i nauczania. Niezbędne jest także istnienie autonomii uczelni, którą powinny szanować władze publiczne zarówno rządowe, jak i samorządowe, nawet w sytuacji gdy uniwersytety i większość innych szkół wyższych w swojej działalności zależne są od środków budżetowych przyznanych przez państwo, nie można przyjmować, aby finansowanie pracy tych placówek pozwalało władzom publicznym na łamanie autonomii, narzucanie nieakceptowanych przez społeczność akademicką treści nauczania bądź programów, ideologizację badań naukowych. Zapewnienie równowagi między interesem i oczekiwaniami państwa a dążeniami nauczycieli akademickich wymaga wielkich umiejętności konsyliarnych i zwyczajnie zdrowego rozsądku. Zdają się klócić z nim próby napiętnowania władz uczelni, iż zapraszają na spotkania ze studentami takich, a nie innych prelegentów, że wieszają lub odmawiają zawieszenia symboli religijnych bądź napiętnowania tych uczelni, które poza narzucanym przez ministerstwo programem proponują studentom jeszcze inne treści.

⁴⁵ Odnośnie do instrumentów polityki kulturalnej zob. E. Wnuk-Lipiński, *Rozumienie kultury. Szkice socjologiczne*, Warszawa 1979, s. 91–106. Zob. także J. Skrzypiec, *Polityka kulturalna*, Warszawa 1985, s. 21.

LITERATURA:

- Ajdukiewicz K., *O wolności nauki*, [w:] tegoż, „Język i poznanie”, t. II, Warszawa 1965
- Bagby Ph., *Kultura i historia. Prolegomena do porównawczego badania cywilizacji*, Warszawa 1975
- Czeżowski T., *O ideale uniwersytetu*, [w:] T. Czeżowski, *Pisma z etyki i teorii wartości*, Wrocław 1989
- de George R.T., *Academic Freedom and Tenure. Ethical Issues*, Lanham–New York–Boulder–Oxford 1997
- Filip G., *Autonomia nie jest przywilejem*, „Forum Akademickie” 2001, nr 11
- Gliszczyńska-Grabias A., *Przeciwdziałanie antysemityzmowi. Instrumenty prawa międzynarodowego*, Warszawa 2014
- Golka M., *Socjologia kultury*, Warszawa 2007
- Gołda-Sobczak M., *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka*, „Annales UMCS. Sectio K. Politologia” 2012, vol. 19(2)
- Gołda-Sobczak M., Sobczak W., *Wolność sumienia i wyznania w świetle najnowszych orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2009, nr 1–2
- Gołda-Sobczak M., *Wolność sumienia i wyznania oraz jej gwarancje w systemie prawnym Rady Europy oraz orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, „Ius Novum” 2008, nr 3
- Gronowska B., Jasudowicz T., Mik C., *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, Toruń 1993
- Hambura S., Muszyński M., *Karta Praw Podstawowych z komentarzem*, Bielsko-Biała 2001
- Haskell T.L., *Justifying the Rights of Academic Freedom in the Era of “Power/Knowledge”*, [w:] L. Menand (red.), “The Future of Academic Freedom”, Chicago–London 1996
- Horala L., *Wolność wypowiedzi osoby głoszącej „kłamstwo oświęcimskie”*, [w:] R. Wieruszewski, A. Gliszczyńska, K. Sękowska-Kozłowska (red.), „Komitet Praw Człowieka ONZ. Wybór orzecznictwa”, Warszawa 2009
- Iggers G.G., *Użycia i nadużycia historii: o odpowiedzialności historyka w przeszłości i obecnie*, [w:] A. Domańska (red.), *Pamięć etyka i historia. Anglo-amerykańska teoria historiografii lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa 2002

- Jarosz-Żukowska S., Żukowski Ł., *Wolność badań naukowych i nauczania*, [w:] M. Jabłoński (red.), „Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym. Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego” seria e-monografie, nr 45, Wrocław 2014
- Jasiński F., *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, Warszawa 2003
- Jaspers K., *Praca badawcza, kształcenie i nauczanie*, „Znak” 1978, nr 288
- Jasudowicz T., Czepek J., Kapelańska-Pręgowska J., *Międzynarodowe standardy bioetyczne. Dokumenty i orzecznictwo*, Warszawa 2014
- Kamiński I.C., *Ograniczenia swobody wypowiedzi dopuszczalne w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Analiza krytyczna*, Warszawa 2010
- Kłosowska A., *Spoleczna sytuacja i środki komunikowania*, [w:] tejże, „Socjologia kultury”, Warszawa 2007
- Korybski A., *Funkcje państwa*, [w:] B. Szmulik, M. Żmigrodzki (red.), *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Lublin 2007
- Kula M., *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa 2002
- Kula M., *Wybór tradycji*, Warszawa 2003
- Kula M., *Zegarek historyka*, Warszawa 2001
- Labuda G., *Rola i zadania uniwersytetu w nowoczesnej organizacji nauki*, Poznań 1962
- Lacapa D., *Psychoanaliza, pamięć i zwrot etyczny*, [w:] A. Domańska (red.), *Pamięć etyka i historia. Anglo-amerykańska teoria historiografii lat dziewięćdziesiątych*, Warszawa 2002
- Melosik Z., *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, wyd. II, Kraków 2009
- Melosik Z., *Wolność akademicka. Istota, założenia i kontrowersje*, [w:] T. Lewowicki, M.J. Szymański (red.), *Nauki pedagogiczne w Polsce: dokonania, problemy, współczesne zadania, perspektywy*, Kraków 2004
- Menand L., *The Limits of Academic Freedom*, [w:] L. Menand (red.), “The Future of Academic Freedom”, Chicago–London 1996
- Motyka K., *Prawa Człowieka. Wprowadzenie, wybór źródeł*, Lublin 2004
- Newman J.H., Turner F.M., *The Idea of a University*, Yale University Press, New Haven 1996
- Ortega y Gasset J., Lee Nostrand H., *Mission of University*, 1992

- Paprzycki S., *Jak znieważać przedmiot czci religijnej?*, „Themis Polska Nova” 2012, nr 2(3)
- Piechowiak M. (red.), *Wolność akademicka*, „Materiały Poznańskiego Centrum Praw Człowieka” 1993, nr 3
- Pluciński P., *Uniwersytet i duch epoki. Wątpliwości wokół starej idei w nowych kontekstach*, [w:] P. Żuk (red.), „Wiedza, ideologia, władza. O społecznej funkcji uniwersytetu w społeczeństwie rynkowym”, Warszawa 2012
- Podemski S., *Obraza uczuć religijnych czy dobrego smaku?*, „Polityka” 28 września 2002, nr 39
- Salomon R., Salomon J., *Up the University. Re-creating Higher Education in America*, Reading MA 1993
- Scott J.W., *Academic Freedom as an Ethical Practice*, [w:] L. Menand (red.), „The Future of Academic Freedom”, Chicago–London 1996
- Skrzypiec J., *Polityka kulturalna*, Warszawa 1985
- Sobczak J., *Wolność badań naukowych – standardy europejskie i rzeczywistość polska*, „Nauka i szkolnictwo wyższe” 2007, nr 2/30
- Stachowiak-Kudła M., *Autonomia szkół wyższych a instytucjonalne mechanizmy zapewnienia jakości w Polsce i wybranych państwach europejskich*, Warszawa 2012
- Stachowiak-Kudła M., *Konstytucyjna zasada autonomii uniwersytetów na przykładzie Hiszpanii*, „Nauka i szkolnictwo wyższe” 2001, nr 1(37)
- Symonides J., *La nécessité de la préparation d'un instrument international*, [w:] P. Tavernier, A. Yotopoulos-Marangopoulos, *La Communauté académique à l'aube du troisième millénaire*, Bruxelles 2000
- Symonides J., *Wolność akademicka jako kategoria praw człowieka: o potrzebie przyjęcia instrumentu międzynarodowego*, [w:] J. Białocerkiewicz, M. Balcerzak, A. Czeczeczko-Durlak (red.), *Księga Jubileuszowa Profesora Tadeusza Jasudowicza*, Toruń 2004
- Szadok-Bratuń A., *Kontekstualność prawa do nauki w „dwóch lekcjach bolońskich” – medytacje rocznicowe*, [w:] J. Spuernat (red.), *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, Wrocław 2009
- Świątkowki A.M., *Karta Praw Społecznych Rady Europy*, Warszawa 2006 s. 210 – 229

Warylewski J., *Pasja czy obraza uczuć religijnych? Spór wokół art. 196 Kodeksu karnego*, [w:] *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, Lublin 2005

Wnuk-Lipiński E., *Rozumienie kultury. Szkice socjologiczne*, Warszawa 1979

Zubik M. (red.), *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka, Księga Jubileuszowa Rzecznika Praw Obywatelskich*, t. II, Warszawa 2008